

СЕМАНТИКА СМЕРТІ В ЗБІРЦІ ЕСЕЇВ «СЕЛО УРІЖ ТА ЙОГО ДУХИ» ГАЛИНИ ПАГУТЯК

С. А. Сіренко

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
кафедра української літератури;
76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57; тел. +380 (342) 59-60-74*

У статті проаналізовано значення та особливості концепту смерті у збірці есеїв Г. Пагутяк «Село Уріж та його духи». Автор використовує когнітивно-антропологічну методологію, акцентуючи увагу на міфологічній природі вказаного концепту, психологічній рецепції персонажа та конструюванні семантичного поля смислу.

Ключові слова: *концепт, смерть, міфопоетика, когнітивна антропологія, когнітивне літературознавство.*

Творчість Г. Пагутяк поєднує різновекторні стильові риси (герметичність, міфологізм, алегоричність, символізм, містика), що дає широкий спектр для інтерпретацій. Проза письменниці стала об'єктом багатьох літературознавчих статей (Т. Бовсунівської, Г. Бокшань, Н. Букіної, І. Гречаник, С. Журби, Т. Качак, Н. Мельник, О. Романенко), дисертацій (А. Артюх «Проза Галини Пагутяк: герметичність як домінанта індивідуального стилю» [1], Т. Тебешевської-Качак «Художні особливості жіночої прози 80-90-х років ХХ століття» [11], М. Кірячок «Візіі апокаліпсису в українському постмодерністичному романі» [5] та ін.).

Міфопоетичний зріз дослідження представлений розвідками Г. Бокшань («Автобіографічні маркери в міфопоетиці Галини Пагутяк» [2], «Темпоральні міфологеми в художній прозі Галини Пагутяк» [3]), О. Корабльової («Засади міфопоетики художньої версії самості у прозі Галини Пагутяк» [6]), А. Соколової («Містичний міфологізм прози Галини Пагутяк» [10]), Н. Ткачик («Міфологічна парадигма внутрішнього світу повісті Галини Пагутяк “Захід сонця в Урожі”» [12], «Міфопоетика простору в повістях Галини Пагутяк» [13]), О. Фетісової («Міфопоетика як засіб інтерпретації літературних творів (на прикладі жіночої прози кінця ХХ століття)» [14]). Застосовування міфопоетичної інтерпретації цілком вмотивовано: письменниця моделює фікційну дійсність як унікальний часопростір, де міф функціонує через уявлення та вірування персонажів, мотиви (вічного повернення), образи тощо. Часто повісті та романи сприймаються читачами як притчі (це ще одна ознака, що підкреслює герметичність), вибудовані на архетипах і символах, що мають архаїчні корені, та дешифруються реципієнтами через «включеність» у сферу колективного несвідомого (концепцію трактуємо за К.-Г.

Юнгом). Авторка витворює власну міфомодель, де виразно простежуються домінуючі образи (до прикладу, Уріж), які слугують тлом для розгортання подій.

Попри полівекторне дослідження різних концептуальних одиниць у прозі Г. Пагутяк, семантика смерті проаналізована вченими лише частково (було зацентровано увагу на зв'язку із акватичною символікою, семантикою темряви і ночі [7; 13]), хоч указаний концепт, на наш погляд, є наскрізним у прозі письменниці та збірці есеїв «Село Уріж та його духи» зокрема. Тому метою статті є вивчення семантики, особливостей функціонування концепту смерті як ключового у вищезазначеному тексті.

Збірка есеїв «Село Уріж та його духи» є своєрідним ключем-поясненням до прози Г. Пагутяк про Уріж. Звідси дізнаємося про походження містичних образів, місць, вузлових для сюжету. Так, наратор розповідає про Пана у чорному костюмі з блискучими гудзиками (одноіменна повість): «Бабця моя замолоду теж бачила чорного чоловіка, але описала його як Пана в чорному костюмі з блискучими гудзиками. [...] То було вдень, бо хто б поночі пішов у лози. [...] Але паночок став до них підморгувати, всміхатись і кликати до себе» [8, с. 153-154]. Навколо локусів «Лози», «Границя», «Старий цвинтар» побудовані події повістей «Гірчичне зерно» (Границя як межа між світами), «Пан у чорному костюмі з блискучими гудзиками» (три груші на границі – місце давнього поховання містичної нареченої Пана), «Захід сонця в Урожі», роману «Урізька готика» (Лози винниківських опирів). Часопростір Урожа перенасичений «потойбічними» образами, зустрічами, таємничими вбивствами, що зближує збірку із готичною стилістикою.

Концепт смерті – важливий компонент концептосфери прози письменниці, зокрема урізького тексту [9], домінуючою якою є Уріж. Смерть осмислюється наратором як необхідна складова частина – і це цілком природно для урізького буття, без неї неможливе функціонування цього простору, який часто означається «організмом». Попри таку невіддільність, смерть має значення «іншості» та «чужості», отже, збережені релікти міфологічного мислення (дихотомія «свій – чужий», світ живих і світ мертвих): «То було якесь незрозуміле дійство. Здавалося, люди тільки й чекають, що звідти щось вийде не таке...» [8, с. 169].

Власне, в есеях сам поховальний обряд описаний дуже коротко – вказані тільки знакові (або такі, що справили враження) для наратора елементи, проте широко репрезентовані урізькі вірування, що безсумнівно пов'язані з національною картиною світу та давніми уявленнями про дійсність, життя та смерть. Для прикладу наведемо такі цитати: «На похороні «заводили». Дітей ніхто не намагався віддалити в такий час. Вони брали участь в жалобній церемонії, навіть допомагали наряджати покійника. Не раз їх садовили на машину, що везла покійника на цвинтар, а везли покійників у час мого дитинства у відкритій труні. [...] На

похороні потрібно було плакати, ще ліпше зомлівати. Але в міру. Бо можна й собі прикликати смерть» [8, с. 171]; «Три дні після похорону в кімнаті, де лежав небіжчик, горить свічка у місці зі свяченою водою і кладуть рушник, щоб душа витерлася після вмивання. Наступного дня після похорону обов'язково йдуть на могилу молитися. Після дев'яти днів душа покидає хату й обійстя. Світла її частина. Але може не приходити ментальна оболонка бажань, незавершених справ, туги чи навіть заздрості. Її є чого боятися» [8, с. 142]. У другому уривку відображено уявлення про воду як про атрибут переходу до потойбіччя та пояснено причину появи душ померлих.

Г. Пагутяк зображує смерть у супроводі вітру, дощу, темряви: «Дівчинка з сьомого класу поверталася після другої зміни зі школи. Був сильний вітер з дощем. У темряві вона ненароком ухопилася за обірваний електричний провід» [8, с. 170]; «Через кілька годин в селі сталася страшна трагедія. Була неділя, початок осені. Падав сильний дощ» [8, с. 171]; «Ще один утопився в калюжі. [...] Ще одного знайшли на березі річки» [8, с. 89].

Концепт смерті пов'язаний із концептами темряви та страху. Нараторовий страх смерті, спричинений гіпнофобією у зв'язку з летальним випадком із школяркою, зародився в дитинстві. Кожну наступну смерть в Урожі головна героїня переживала індивідуально, що посилює боязнь.

Темрява породжує страх не лише через невротичний дитячий досвід у персонажів, але й уламки архетипних уявлень: ніч – час дії інфернальних сил, тому існує велика ймовірність зустрічі з привидами, а це здійснює сильний вплив на індивіда, спричинює ірраціональну (імпульсивні, акратичні, божевільні дії – за термінологією Л. Долежела [15]) поведінку. «Цей страх нападає на людину здебільшого в темряві, й бідна боїться лишатися сама в кімнаті, навіть у домі. Коли вона призвичаюється трохи, то каже, що їй маркітно, або чепилася нудь» [8, с. 142].

Наратор проводить асоціацію між страхом зустрічі з потойбічними істотами і туманом: «Я уявляю це собі як невидимий туман, що досягає за якийсь час людину, огортає її, зневладнює, і вона починає розчинятися в ньому. Чим триваліше перебування в цьому тумані, тим важче потім людині повернутися до нормального життя. Туман висмоктує з неї сили, і вона починає перетворюватися на привида» [8, с. 154]. Боязнь виникає через «несумісність», тобто «іншість», «чужість», а намагання зблизитись з «тим» світом закінчується в більшості випадків летально.

Смерті в Урожі реалізуються через опирів – регуляторів «природного балансу», «потинають вони слабких, приречених, як це роблять вовки» [8, с. 87]. «Їхня функція – бути санітарами для людської громади. Жертвами опирів стають ті, «кого не жаль». Тобто – zdegradovanі фізично і морально люди, або приречені» [8, с. 88].

Спорідненість із міфологією, а також індивідуальну рецепцію смерті спостерігаємо в уривку: «Тато приходив до мене у снах, напевно, років сім. Він заходив до хати як мрець, і я намагалася не пустити його через поріг. [...] Востаннє він намагався вибратися з-під землі і кликав мене. Мертвим не можна приходити до живих. Лише на Святвечір їхні душі приходять до хати» [8, с. 141]. Тут яскраво простежується моделювання онейротопосу як пункту зустрічі з померлими, яким заборонено приходити з «того» світу в «цей», тому поріг символізує межу між двома вимірами.

Отже, у збірці есеїв Г. Пагутяк «Село Уріж та його духи» актуалізовано онтологічний вимір смерті («Звісно, смерть усіх зрівняє» [8, с. 93]) та потрактовано її як необхідну складову частину життя. Концепт смерті безпосередньо пов'язаний із іншими концептами – «перехід», «межа», «заборона», «поріг», «темрява», «вода», «страх», «туга», «бажання», що відображає його міфологічну природу.

Перспективи подальших наукових досліджень полягають у глибшому вивченні концепту смерті на різних рівнях текстового та дискурсивного (проекція «автор-читач») світів прози Г. Пагутяк та текстів інших письменників, залучаючи антропологічні та когнітивні підходи літературознавства, а також методологічні здобутки суміжних дисциплін.

Література

1. Артюх А. Проза Галини Пагутяк: герметичність як домінанта індивідуального стилю: автореф. дис. канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література» / А. Артюх – К., 2009. – 19 с.
2. Бокшань Г. Автобіографічні маркери в міфопоетиці Галини Пагутяк / Г. Бокшань // Питання літературознавства. – 2015. – Вип. 92. – С. 78-87. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pl_2015_92_8.
3. Бокшань Г. Темпоральні міфологеми в художній прозі Галини Пагутяк / Г. Бокшань // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. – Серія: Філологія. Літературознавство. – 2016. – Т. 276, Вип. 264. – С. 132-136. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdufl_2016_276_264_25
4. Галаєва О. Містична реальність села Уріж (Пагутяк Галина. Уріж та його духи / Галина Пагутяк. – Львів: «Піраміда», 2012. – 120 с. – (Приватна колекція) / О. Галаєва // Вісник Черкаського університету. Філологічні науки. – 2013. – № 5. – С. 146-148.
5. Кірячок М. Візії апокаліпсису в українському постмодерністичному романі: автореф. дис. канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література» / М. Кірячок – К., 2016. – 19 с.
6. Корабльова О. Засади міфопоетики художньої версії самотності у прозі Галини Пагутяк / О. Корабльова // Донецький вісник Наукового

- товариства ім. Т. Шевченка. – Т. 17. – Донецьк: Східний видавничий дім. – 2007. – С. 15-19.
7. Оселедько К. Конфлікт демонічності та християнської етики у творчості Г. Пагутяк / К. Оселедько // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. – № 26. – 2012. – С. 245-255.
8. Пагутяк Г. Село Уріж та його духи / Г. Пагутяк // Березіль. – 2012. – № 1-2. – С. 167-174; № 3-4. – С. 140-157; №5-6. – С. 117-136; № 7-8. – С. 85-113.
9. Сіренко С. Урізький текст Г. Пагутяк: окреслення поняття / С. Сіренко // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Випуск 42-43. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. – С. 272-277.
10. Соколова А. Містичний міфологізм прози Галини Пагутяк [Електронний ресурс] / А. Соколова. – Режим доступу: http://library.univ.kiev.ua/ukr/host/viking/db/ftp/univ/lfpp/lfpp_2012_36.pdf.
11. Тебешевська-Качак Т. Художні особливості жіночої прози 80-90-х років ХХ ст. Монографія. / Т. Тебешевська-Качак – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2009. – 192 с.
12. Ткачик Н. Міфологічна парадигма внутрішнього світу повісті Галини Пагутяк «Захід сонця в Урожі» // Антропологія літератури: комунікація, мова, тілесність // *Studia methodologica*. – Вип. 25 / Н. Ткачик. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка. – 2008. – С. 188-192.
13. Ткачик Н. Міфопоетика простору в повістях Галини Пагутяк / Н. Ткачик // Вісник Прикарпатського університету. – Філологія (літературознавство). – Вип. XVII-XVIII. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 35-40.
14. Фетісова О. Міфопоетика як засіб інтерпретації літературних творів (на прикладі жіночої прози кінця ХХ століття) // Вісник ЛНУ ім. Т.Шевченка: Філологічні науки. – Луганськ: ЛНУ, 2011. – Вип. 3 (214), Ч. III. – С. 205-210.
15. Doležel L. *Heterocosmica: Fiction and Possible Worlds* / Lubomir Dolezel. – Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2000. – 339 p.
- Стаття надійшла до редакційної колегії 14.05.2017 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Луцак С. М.*

SEMANTICS OF DEATH IN G. PAHUTYAK'S COLLECTION OF ESSAYS «URIZH AND ITS SPIRITS»

S. A. Sirenko

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
Chair of Ukrainian Literature, Faculty of Philology;
76018, Ivano-Frankivsk, Shevchenko St., 57; tel. +380 (342) 59-60-74*

In the article semantics and features of the concept of death in H. Pahutyak's collection of essays «Urizh and Its Spirits» are analyzed. The author uses a cognitive-anthropological methodology to focus on mythological background of the indicated concept, the character's psychological reception and the construction of the semantic field of meaning.

Keywords: *concept, death, mythopoetics, cognitive anthropology, cognitive literary theory.*